

hammed b. Hasan-ı Ca'ferî, s. 21-22, 23, 30), Selçuklular'la Karahıtaylar arasında cereyan eden Katvân savaşında öldürülmüş, erkek çocuğu olmadığı için Sultan Sencer Yezd'i onun iki kızına iktâ ederek kumandanlarından birini bu kızlara atabeg tayin etmiştir. Önce Rükneddin Sâm, ardından kardeşi İzzeddin Lenger atabeg olmuş, böylece Kâkûyîler'in Yezd'deki varlığı sona ermiş, onların yerini Yezd Atabegleri almıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Târih* (trc. Yahyâ el-Haşşâb – Sâdık Neşet), Beyrut 1982, s. 14, 15, 16, 235, 289, 290, 383, 416, 417, 422, 423-424, 473, 535-536, 540, 551, 552, 564, 576, 581-582, 594, 595, 693, 694; Ali b. Zeyd el-Beyhakî, *Târihu hûkemâ'i'l-İslâm* (nşr. Memdûh Hasan Muhammed), Kahire 1417/1996, s. 136-137; İbn İsfendi-yâr, *Târih-i Taberistân: An Abridged Translation of the History of Tabaristân* (trc. E. G. Browne), Leiden-London 1905, s. 228, 230-232, 239; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 8, 18, 23-24, 52-53, 103, 127; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 159; Zahîrüddîn-i Mar'âşî, *Târih-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân* (nşr. M. Hüseyin Tesbîhî), Tahran 1966, s. 82, 85, 86, 95; *Keşfü'z-zunûn*, I, 258; II, 1912; Muhammed b. Hasan-ı Ca'ferî, *Târih-i Yezd* (nşr. İrec Efşâr), Tahran 1338, s. 21-23, 30; C. E. Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World", *CHIr*, V, 37-38, 115, 117-118; a.mlf., *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, London 1977, s. 74-95; a.mlf., "Kâkûyids", *El*² (İng.), IV, 465-467; a.mlf., "Ali b. Farâmarz", *Elr*, I, 848-849; R. Di Borgomale, "Les daynasties locales du Gilan et Du Daylam", *JA*, CCXXXVII (1949), s. 313-314; G. C. Miles, "Notes on Kâk-wayhid Coins", *American Numismatic Society Museum Notes*, XI, New York 1960, s. 231-236; a.mlf., "Another Kâkwayhid Note", a.e., XVIII (1972), s. 139-148; Erdoğan Merçil, "Yezd", *İA*, XIII, 404-405; Sâdik Seccâdi – Seyyid Ali Âl-i Dâvûd, "Âl-i Kâkûye", *DMBİ*, II, 107-115.

AHMET GÜNER

KALAFAT MEHMED PAŞA

(ö. 1207/1793)

Osmanlı sadrazamı.

Hayatından bahseden kaynaklarda Sofya civarındaki bir köyde doğduğu, Rusçuk âyanından Çelebi Mehmed Ağa'nın çiftlik kâhyalığını yaparken ihtidâ ederek müs-lüman olduğu ve daha sonra geldiği İstanbul'da Çorbacı Kilcizâde Mustafa Ağa'nın aracılığı ile Yeniçeri Ocağı'na girdiği belirtilir. Kul kethüdâsı iken muhtemelen herhangi bir lakabı olmamasından kinaye Mülakkab Mehmed Ağa olarak anılmış, Kalafat lakabı ise sadrazamlığı dolayısıyla ortaya çıkmıştır. Kethüdâzâde Mehmed

Said, "gemilerin ziftlenmek üzere kızığa alınması" anlamındaki kalafatla bağlantı kurulacak şekilde onun bir yıllık sadâretinde bu makamın âdeta tatil edilmiş olduğunu ve sadâretin, halefi Karavezir Mehmed Paşa için hazırlandığını söyleyenler tarafından Kalafat Paşa adıyla anıldığını yazar (*Târih-i Sefer-i Rusya*, vr. 15^a).

Yanında yer aldığı Kilcizâde Mustafa Ağa'nın Safer 1161'de (Şubat 1748) ocak ağalığına ilk tayininde çorbacılıktan ağa silâhdarlığına yükselen Mehmed Ağa, Kilcizâde'nin 27 Safer 1163 (5 Şubat 1750) tarihinde ikinci defa yeniçeri ağalığına getirilmesi üzerine tekrar çorbacı oldu. Çavuşluk ve başçavuşluktan sonra sekbanbaşılık görevini üstlendi ve 1182'de (1768) Rusya seferinde bulunan orduya katıldı. Sadrazam Yağlıkızâde Mehmed Emin Paşa'nın 10 Cemâziyelevvel 1183'te (11 Eylül 1769) azledilmesi üzerine görevden alındıysa da kısa süre içinde yeniden bu göreve getirildi. 22 Rebîülevvel 1184'te (16 Temmuz 1770) zağarcıbaşılıktan kul kethüdâlığına yükseldi (Hüseyin Râmiz, vr. 23^a; Sâdullah Enverî, *Târih I*, vr. 129^b). Osmanlı harp tarihinde önemli bir yeri bulunan Kartal muharebesinden on gün sonra, yeniçeri ağası Kapıkıran Mehmed Paşa'nın ortadan kaybolması üzerine ocak silsilesi de dikkate alınarak 19 Rebîülâhîr 1184'te (12 Ağustos 1770) yeniçeri ağalığına tayin edildi (BA, Dîvân-ı Hümâyûn, *Tahvîl Defterleri*, nr. 16, s. 264). Ancak bu görevde üç ay kalabildi. Kartal bozgununun ardından sayısı azalan ve disiplini bozulan ordunun tekrar nizama sokulması konusunda yeterli gayreti gösteremediği gerekçesiyle aynı yıl 10 Şâban'da (29 Kasım) ağalıktan uzaklaştırılarak Tekirdağ'a sürgün edildi.

Mehmed Ağa'nın tekrar İstanbul'a gelip vazife alabilmesi III. Mustafa'nın vefatından sonra gerçekleşti. I. Abdülhamid'in hatt-ı hümâyunuyla 9 Safer 1191'de (19 Mart 1777) ikinci defa yeniçeri ağalığına getirildi. Ocak ağalığı üzerindeki çekişmeler dolayısıyla üç ay içinde bu makama getirilen üçüncü kişi olan Mehmed Ağa aynı yıl 7 Şevval (8 Kasım) tevcihatında da yerini koruyabildi (BA, Dîvân-ı Hümâyûn, *Tahvîl Defterleri*, nr. 16, s. 264). Küçük Kaynarca Antlaşması'nın ardından Ruslar'a karşı alınacak tedbirler ve çıkması muhtemel savaş hazırlıkları gündeme gelince bu işleri yapabilecek bir sadrazam arayışında olan I. Abdülhamid tarafından Dârendeli Mehmed Paşa'nın yerine yeniçeri ağalığından sadrazamlık makamı-

na getirildi (8 Şâban 1192 / 1 Eylül 1778). Onun sadârete gelişiyle bu tayine destek ve aracı olan padişahın silâhdarı Seyyid Kara Mehmed'in nüfuzu daha da arttı. Mehmed Paşa'ya sadrazamlığın tevcihiyle ilgili hatt-ı hümâyunda cebehâne, top-hâne, tersane ve baruthânelerin ikmaline, mühimmat ve zahire teminine çalışması vurgulanmaktaydı (Cevdet, II, 328-329).

Sadrazamlığı döneminde Rusya'ya göz dağı vermek amacıyla Karadeniz'e açılan, ancak Sinop Limanı'na girmeye mecbur kalan Kaptanıderyâ Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın idaresindeki donanma geri dönmüş ve ardından Mora'ya gönderilerek buradaki Arnavutlar'ın çıkardığı karışıklıklar önlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca İran hâkimi Zend Kerim Han'ın vefatı üzerine (13 Safer 1193 / 2 Mart 1779) Basra'nın işgalden kurtulmasıyla bu devletle süren savaş hali sona ermişti.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 3 Rebîülevvel 1193'te (21 Mart 1779) kararlaştırılan Aynalıkavak Tenkihnâmesi, Kalafat Mehmed Paşa'nın sadâreti devrinin gelişmeleri arasında yer almaktadır. Kırım Hanlığı'na istiklâl ve serbestiyet veren bu anlaşmaya karşı duyulan tepkiler İstanbul'da birbiri ardınca çıkan yangınların sebebi olarak değerlendirilmesi, bunların arkasında Yeniçeri Ocağı'nın olduğu kanaati, Sadrazam Mehmed Paşa'ya ocakta esaslı bir temizlik yapma fırsatı verdi. Pek çok ocak ağası görevden alındı ve sürgüne yollandı. Ancak karışıklıklar bitmedi. 2 Rebîülâhîr 1193'te (19 Nisan 1779) on dört saat süren Arabacılar Kâr-hânesi, 15 Receb'de (29 Temmuz) on yedi saat süren Buğdaycılar Kapısı ve 21 Receb'de (4 Ağustos) altı buçuk saat süren Aksaray yangınları meydana geldi. Yangınların bir türlü önünün alınamaması, her an yenilerinin çıkacağı endişesi ve çeşitli dedikodular sadrazamın azline yol açtı (8 Şâban 1193 / 21 Ağustos 1779). Yerine getirilen Karavezir Mehmed Paşa'ya sadâret mührü ertesi gün verildiğinden bazı eserlerde onun azil günü yanlış olarak bir gün sonrası tarihiyle gösterilmektedir. Yeni sadrazamın tayiniyle ilgili hatt-ı hümâyunda, Kalafat Mehmed Paşa'nın okuma yazma bilmemesi dolayısıyla kendisine gelen emirlerin ve yazdırdığı tâlimatların gizli kalmayıp her tarafa yayıldığı, bunun da türlü olumsuzluklara yol açtığı belirtilmektedir. Kendisine "hasbe'l-iktizâ" görevden alındığı bildirilen eski sadrazam malları müsadereye uğramak-

Kalafat Mehmed Paşa'nın Gelibolu'daki Namazgâh civarında bulunan mezar taşı

sızın Bozcaada'ya gönderildi (BA, MD, nr. 176, s. 73/hk. 3).

İlk sürgün yerinden sonra mecburi ika- metle Gelibolu'ya yerleşen Mehmed Paşa, bir resmî belgeye sâbık Hanya muhafızı olarak anılmaktaysa da Hanya muhafız- ları listelerinde adı geçmez (BA, Dîvân-ı Hümâyûn, *Tahvil Defterleri*, nr. 16, s. 48). Gelibolu'da iken emeklilik başvurusunda bulunan, bu isteği Zilkade 1193'te (Kasım 1779) kabul edilen (BA, MD, nr. 176, s. 206/ hk. 3) ve hayatının son yıllarında gözleri görmez olan Kalafat Mehmed Paşa, Ge- libolu'daki Namazgâh civarında bulunan mezarının kitâbesine göre 1207 Ramaza- nı Kadir gecesinde vefat etmiştir (8 May- is 1793). İki oğlundan biri olan Ahmed Efendi'nin Kudüs kadılığına kadar yük- seldiği bilinmektedir. Çağdaşı tarihçiler Mehmed Paşa'yı kin ve hileden uzak, uy- sal ve "sâdedil" olarak tanıtır.

BİBLİYOGRAFYA :

TSMA, nr. E. 819, 5427, 6699; BA, MD, nr. 175, s. 235/hk. 2; nr. 176, s. 73/hk. 3, 206/hk. 3; BA, A.RSK, nr. 1601, s. 13; BA, Dîvân-ı Hü- mayûn, *Tahvil Defterleri*, nr. 16, s. 48, 264; BA, Ali Emîri - I. Abdülhamid, nr. 77; BA, HH, nr. 1271, 1285, 1291, 1309-1315, 1345, 1365, 1386, 1387; BA, D.BŞM, nr. 4482, s. 1; Sirkâ- tıbleri İsmail Zihni, Ebûbekir Sıdkî, Bolevi İbrâ- him, Rûznâme-i Sultân Abdülhamid Han, TSMA, nr. E. 12360/2^a, 5^a, 6^a, 7^{a-b}, 8^{a-b}, 10^a, 12^b, 13^a, 15^b; *Rûzmerre*, TTK Ktp., Yazma, nr. 1001, s. 7- 9, 58; Şem'dânîzâde, *Mûri't-tevârih* (Aktepe), II/ B, s. 49, 55, 57-58; III, 79-80; Mehmed Hasib, *Rûzmerre*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Ata- türk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr. K. 578, vr. 25^b, 30^{a-b}; Hüseyin Râmîz, *Zübdetü'l-vâkıât*, İÜ Ktp., TY, nr. 2395, vr. 23^{a-b}, 24^b; J. Moreno, *Vi- age à Constantinople en el año de 1784, escri- to de orden superior*, Madrid 1790, s. 167; Sâ- dullah Enverî, *Târih I* (haz. M. Saffet Çalışkan, doktora tezi, 2000), MÜ Sosyal Bilimler Enstitü- sü, vr. 129^b, 146^a, 182^b-183^b, 187^b-188^a; a.e. II, Millet Ktp., Ali Emîri, Tarih, nr. 67, vr. 77^b, 105^b, 106^a, 107^b, 110^a, 111^{a-b}, 112^b, 114^b, 115^a, 116^b, 119^b; Ahmed Câvid, *Verd-i Mutarrâ: Hadî-*

katû'l-vüzerâ Zeyli, İstanbul 1271, s. 30; a.mlf., *Müntehabât* (haz. Adnan Baycar, doktora tezi, 1999), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, vr. 158^a, 164^a, 260^b-262^b, 265^a; Vâsîf, *Târih*, II, 100, 129; a.e., TSMK, Hazine, nr. 1406, vr. 58^a, 90^b-100^b; Ferâizîzâde Mehmed Said, *Târih-i Gülşen-i Ma- ârif*, İstanbul 1252, II, 1597, 1608; Zâimzâde Mehmed Sâdık, *Târihçe*, İÜ Ktp., TY, nr. 2532, vr. 11^b; Kethüdâzâde Said, *Târih-i Sefer-i Rus- ya*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2143, vr. 15^{a-b}; Cevdet, *Târih*, II, 103-128, 328-336; IV, 246; *Sicill-i Osmânî*, IV, 268, 757; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 434-435, 448-451, 462-463; IV/2, s. 425-427; Semavi Eyice, "Me- zarlıklar ve Hazineleler", *Cimetières et traditions funéraires dans le monde islamique: İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri* (ed. J. L. Bacqué-Grammont - Aksel Tibet), Anka- ra 1996, I, 124-125.

FİKRET SARİCAOĞLU

KALAN CAMİİ

Buhara'da
XII. yüzyıl başına tarihlenen
Karahanlı minaresi yanında
XVI. yüzyıl başında
yeniden inşa edilen cami.

Kalyan Camii olarak da anılan yapı, Öz- bekistan'ın Buhara şehrinde eski Şehris- tan'da Poi Kalyan meydanındadır. Cuma Camii de denilen ilk cami Batı Karahanlı Hükümdarı Arslan Han tarafından 1121 yılında yaptırılmıştır. Moğol istilâsı sıra- sında Cengiz Han şehri ve hisarı görmek üzere içeri girdiğinde caminin sultanın sarayı olup olmadığını sorması binanın görkemini anlatması bakımından dikkat çeker. Ancak Cengiz Han iç kaleyi savu- nanlara sinirlenip bütün şehri ateşe ver- miş, birkaç gün içinde şehrin büyük kıs- mı yanmıştı. Tuğladan yapılan caminin yanmaktan kurtulduğu kayıtlı ise de çok ciddi hasar gördüğü kesindir.

XIII. yüzyılın sonu ile XIV. yüzyılın baş- larında aynı yerde yeni bir caminin yapıldığı kazı çalışmalarıyla kanıtlanmıştır. Fakat bu bina çabuk harap olmuş, XVI. yü- z yılın birinci çeyreğinde bugünkü biçimiyle ve ilk binanın temel izleri üzerinde ye- niden inşa edilmiştir. Şeybânîler'den Übey- dullah Han, Gucdüvân seferinden elde et- tiği ganimetle yapının içinin ve ön cep- hesinin süslemelerini yeniden yaptırmış- tır. Taçkapının kemerinde 920 (1514-15) olarak kayıtlı olan tarih bu düzenlemeyi gösterir.

Kalan Camii'nin minaresi, bütün Orta Asya'da Moğol istilâsı öncesinden kalabi- len birkaç yapıdan biri olması dolayısıyla da önemlidir. Minare, bu ilk camiden gü- nümüze kadar gelen orijinal Karahanlı minaresi olup Arslan Han'ın adıyla 521

(1127) tarihini veren kitâbeye sahiptir. Tamamlandıktan kısa bir süre sonra üst kısmı kendiliğinden yıkılmış ve yine Arslan Han tarafından yaptırılmıştır.

Tuğladan 45,6 m. yükseklikte, yukarı- ya doğru daralan silindirik gövdeli muaz- zam bir kule görünümündeki minarenin taban çapı 9 m. kadardır. Yukarıya doğru hafifçe daralan minare gövdesi on üç ku- şak halinde kabartmalarla süslüdür. Tuğ- la örgüsünün güzel örnekleriyle süslü ku- şaklar silmelerle birbirinden ayrılır. İnci sıraları, sepet örgüleri, geometrik hatlar, baklavalı, yıldızlarla bezenmiş olan mi- narede şerefenin altındaki sırlı tuğla ile meydana gelen süsleme bilinen en erken örneklerdendir. Büyük bir kemerle bu- günkü camiye bağlanan minarenin üst kısmında mukarnaslı bir şerefe vardır. Sivri kemerli on altı açıklığa sahip şerefe üstte dışa taşkın mukarnas bezeme ile taçlandırılmıştır. En tepede külâh ben- zeri konik bir tepelik bulunur.

Kalan Camii yaklaşık 127 x 78 m. ölçü- sünde, mihrap önü kubbeli ve dört ey- vanlı revaklı avlulu bir plana sahiptir. Av- lunun etrafını kuşatan, üzerinde dört sı- ralı kubbeli birimler toplam 208 pâyeye oturmaktadır. Tuğladan yapılan bina dı- şarıdan penceresiz yüksek duvarlarıyla muhkem bir görüntü sergiler. Ön cephe- deki gösterişli taçkapı dışa taşkın ve yük-

Kalan Camii - Buhara

